

КАПРАЛЮК

Оксана,

кандидат сільськогосподарських наук,
завідувачка відділу науково-методичної роботи та реферування
ННСГБ НААН
oksanakapr@ukr.net
(м. Київ, Україна)

ЩИГОЛЬ

Ганна Станіславівна

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу науково-методичної роботи та реферування
ННСГБ НААН
anna_dns.gb@ukr.net
(м. Київ, Україна)

АГРОНОМІЧНІ НАРАДИ З ПИТАНЬ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗНАНЬ (ПОЧАТОК ХХ СТ)

Метою роботи є дослідження діяльності агрономічних нарад з питань розповсюдження сільськогосподарських знань серед населення. При написанні статті використовували загальнонаукові методи: аналіз, синтез, класифікацію, а також історичні методи наукового пізнання: проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний та ретроспективний. За результатами дослідження з'ясовано, що питання поширення знань з сільського господарства розглядалося активно фахівцями ще на початку ХХ ст., зокрема на агрономічних нарадах. Висвітлено доповіді, які було заслухано на засіданні Полтавського товариства сільського господарства щодо поширення знань серед населення. Виступаючі наголошували на важливості навчання в спеціальних школах, надання селянам та сільськогосподарським товариствам консультацій галузевими фахівцями, самоосвіти за рахунок читання книг, облаштування дослідних полів, шкільних садів, створення сільськогосподарських відділів при народних школах, поширення літератури з питань сільського господарства. Проаналізовано доповідь віце-президента Полтавського товариства сільського господарства П.М. Дубровського, який підтримував вищеперераховані заходи й акцентував увагу на важливості

народних сільськогосподарських читань серед населення, по закінченню яких лектор мав можливість спілкуватися безпосередньо з зацікавленими фахівцями, роз'яснювати питання, які виникли під час лекції, надавати поради тощо. П.М. Дубровський навів результати від організації таких читань окремими сільськогосподарськими товариствами. Викладено відомості щодо основних резолюцій, які було прийнято на агрономічному з'їзді при Київській губернській управі щодо стану та подальшого розвитку окремих галузей сільського господарства і запропоновано шляхи покращання їхньої діяльності, серед них важливе місце посідали й питання щодо інформаційного забезпечення галузей. Наведено низку постанов по завершенню з'їзду, зокрема покласти на агрономів: навчання селян щодо раціонального ведення сільського господарства, організацію бесід та читань з актуальних питань, показових полів, курсів для селян, виставок, боротьби зі шкідниками, розповсюдження популярної сільськогосподарської літератури тощо.

Ключові слова: агрономічні з'їзди, розповсюдження знань з питань сільського господарства, заходи, постанови.

AGRONOMIC MEETINGS ON THE DISSEMINATION OF AGRICULTURAL KNOWLEDGE (BEGINNING OF THE XX CENTURY)

The aim of the work is to study the activities of agronomic conferences for the dissemination of agricultural knowledge among the population. When writing the article, general scientific methods were used: analysis, synthesis, classification, as well as historical methods of scientific knowledge: problem-chronological, comparative-historical and retrospective. According to the results of the study, it was found that the issue of disseminating knowledge on agricultural issues was actively considered by specialists at the beginning of the 20th century, in particular at agronomic meetings. Reflected reports, heard at the meeting of the Poltava Society of Agriculture on the dissemination of knowledge among the population. The speakers noted the importance of training in special schools, providing peasants and agricultural societies with advice from industry specialists, self-education through reading books, arranging experimental fields, school gardens, creating agricultural departments at public schools, and distributing literature on agriculture. The report of the Vice-President of the Poltava Society of Agriculture P.M. Dubrovsky, who supported the above activities and focused on the importance of folk agricultural readings among the population, after which the lecturer had the opportunity to communicate directly with interested specialists, clarify questions that arose during the lecture, give advice, and so on. P.M. Dubrovsky cited results from the organization of such readings by individual agricultural societies. The material is presented on the main resolutions that were adopted at the agronomic congress at the Kiev provincial council regarding the state and further development of certain sectors of agriculture and proposed ways to improve their activities, among them the issues of information support of the sectors also took an important place. A number of resolutions were given at the end of the congress, in particular: to charge

agronomists with training peasants in rational farming, organizing conversations and readings on topical issues, demonstration fields, courses for peasants, participation in exhibitions, pest control, distribution of popular agricultural literature etc.

Key words: *agronomic congresses, dissemination of knowledge on agricultural issues, events, resolutions.*

Сьогодні головними складовими якості людського капіталу в аграрному секторі є сільськогосподарські знання, досвід самостійної роботи та навички господарської практики. Володіння знаннями та досвідом дасть змогу сільськогосподарським виробникам краще керувати своїм господарством, використовувати сучасні технології, ефективніше діяти на ринку. Отже, підвищення рівня знань, оволодіння новими навичками в аграрній галузі, досвід сприятимуть розвитку та ефективному функціонуванню сільськогосподарського виробництва [1].

Врахування історичного досвіду поширення галузевих знань сприятиме формуванню шляхів еволюції складових системи продукування та каналів розповсюдження інформації з питань сільського господарства.

Окремі аспекти досліджуваного питання розкривають такі вчені, як В.А. Вергунов, В.В.Дерлеменко, О.П. Довгопола, А.Ф. Садофьев, Н.М. Сікорський та ін. Проте, внесок агрономічних з'їздів при сільськогосподарських товариствах та губернських земських управах щодо розповсюдження галузевих знань на теренах нашої країни не знайшли свого відображення [2-6].

Відтак, *метою статті* є вивчення питання поширення знань з питань сільського господарства при агрономічних з'їздах Товариств сільського господарства та Губернських земських управах на початку ХХ ст.

Питання розповсюдження галузевих знань серед населення підіймалося фахівцями та ученими постійно. Так, на вечірньому засіданні агрономічної наради 28 лютого 1902 р. при Полтавському товаристві сільського господарства на якій були присутні: президент Полтавського товариства сільського господарства Д.К. Квітка, віце-президент П.М. Дубровський, секретар

О.А. Іллічевський, члени правління, члени Товариства, директор Полтавського дослідного поля Ю.О. Соколовський та багато інших було заслухано доповідь повітового агронома Бердянського земства С.К. Олексенка. Він наголошував, що сільськогосподарські заходи повинні впливати на покращання ведення галузі серед населення, піднімати його добробут. З цією метою необхідно було розробити план заходів, дія яких буде розповсюджуватися на якомога більшу кількість населення і сприяти посиленню його самостійності щодо ведення сільського господарства. С.К. Олексенко зазначав, що це можна досягти, перш за все, завдяки знанням, які можна отримати за рахунок навчання в спеціальних школах, консультацій від фахівців або самоосвіти. І дані питання повинні бути наріжним каменем агрономічної служби. Далі він продовжував, що викладачі у галузевих школах займалися детальним вивченням різних галузей сільського господарства, проте, у той же час, розповсюджували ці знання лише серед декількох десятків учнів і мали на меті підготувати фахівців для приватного землеволодіння, що не було першочерговим завданням. При цьому головний спосіб розповсюдження сільськогосподарських знань повинен бути пов'язаний із затвердженням посади земського агронома. Поряд з цим також було б бажано організувати сільськогосподарську Раду для колегіального обговорення різних сільськогосподарських заходів. Повітовий земський агроном повинен мати змогу розповсюджувати знання серед населення як в усній формі так і друкованій, зокрема через надання консультацій, з'ясування різних поточних практичних питань у приватній розмові з окремими господарями та сільськими товариствами, зібраннями, формуванням та розсилкою друкованих листів та брошур. Зрозуміло, що компетенція агронома повинна мати більш практичне підґрунтя, оскільки для населення більш важлива практична сторона, наукова квінтесенція, а не теоретичні деталі. Таким чином, організація діяльності земського агронома з питання розповсюдження знань повинна відбуватися активніше.

С.К. Олексенко акцентував увагу також на тому, що у випадку обмеження земськими агрономами надання порад лише окремим господарям, ігноруючи

запити та потреби сільськогосподарських товариств та зібрань діяльність агронома завжди буде поверхневою і відбуватися не помітно для місцевого населення. Таким чином, вона не буде здійснювати суттєвого впливу на розвиток сільського господарства. Крім того, з метою підвищення результативності дана діяльність повинна враховувати не лише місцевість, де знаходиться господарство але й психологічний стан господаря. Справа в тому, що удосконалення селянського, особливо суспільного господарства відповідно до закону еволюції повинно відбуватися поступово.

Повітовий агроном також відмічав, що надзвичайно важливим для агрономічної організації є облаштування дослідних полів. Діяльність останніх в результаті може привести до важливих практичних висновків. Це показала діяльність Полтавського, Херсонського та Донського дослідних полів.

Він також акцентував увагу й на інших шляхах розповсюдження галузевої інформації, зокрема, шкільних садах. Реалії того часу показали, що все більша кількість вчителів не лише позитивно відносилися до організації шкільних садів, але й самі давно займалися при своїх школах садівництвом, бджільництвом тощо, що одночасно давало можливість отримувати дохід від такої діяльності (особливо від бджільництва) й за необхідності консультувати селян з окремих питань. С.К. Олексенко відмічав також, що шкільні сади і викладання основ сільського господарства в початкових училищах вважалося нормальним явищем у всіх культурних країнах заходу.

Також він звертав увагу присутніх на важливості додаткових сільськогосподарських відділів при народних школах, які повинні бути організовані таким чином, щоб їхня навчальна програма була елементарною і задовольняла потреби практичних господарів. Оскільки наявність детальної інформації з переважанням природничо-історичних знань ускладнювала розуміння інформації для непідготовлених селян [7, С. 10-23].

На четвертому засіданні агрономічної наради, яке відбулося 2 березня 1902 р. було заслухано доповідь П. Дубровського «К вопросу о народных чтениях по сельскому хозяйству» [7, С. 10-23]. Не заперечуючи важливе

значення показових полів, розповсюдження брошур, листівок у питанні поширення галузевих знань Павло Михайлович вважав, що перші кроки у цьому напрямі повинні бути розпочаті з організації сільськогосподарських читань. Він відмічав, що безпосереднє зближення з селянами, з'ясування запитів та потреб повинна безперечно бути першим завданням агронома, але технічна реалізація є важко виконуваною. П. Дубровський наголошував, що безсумнівно статистичні збірники земств надають багатий матеріал для попереднього знайомства з місцевими умовами, проте об'їзд сіл, з'ясування на місцях усіх питань, які цікавлять населення є прекрасною ідеєю на шляху якої зустрічається багато перепон. Так, в село вперше приїздить агроном, нікому не відомий, збирає інформацію, часто досить уривчасту, безсистемну; мета його приїзду невідома населенню, яке звикло взагалі відноситися з підозрою та недовірою до появи незнайомців і, нарешті самому агроному доводиться зізнатися, що мета його відвідування – з'ясування місцевих умов – охоплює іноді горизонти настільки великі, що розпилюючись на дрібниці, легко втратити суть справи. Тому, необхідна більш вузька, проте чіткіша мета прибуття, яку можна сформулювати й задовольнити перш за все за рахунок читань. Завдяки цьому збирається значна кількість селян зі зрозумілою для них метою, і в агрономі, що приїхав вони вбачають людину, яка бажає їм донести знання з питань сільського господарства. Під час виступу, якщо тема лекції була обрана правильно і вона зачіпає важливі для селян питання і при цьому лектор все детально пояснює, підкреслює важливість одного заходу порівняно з іншим, то успіх таких читань на думку П. Дубровського є безсумнівним. Найбільш важливою частиною читань є послідуєча бесіда з питань, які виникли під час прослуховування лекції. У цей час у лектора-агронома з'являється можливість виявити потреби селян, надати поради, безкоштовні настанови з окремих питань щодо ведення сільського господарства. Звичайно, що поряд з цим становиться зрозумілим мета візиту його до села і як результат успіх повторного приїзду є більш гарантованим. Таким чином, на думку віце-президента сільськогосподарські читання, як один з найбільш зручних способів

розповсюдження сільськогосподарських знань шляхом «живого» слова заслуговує на увагу.

П. Дубровський навів приклад започаткування читань у Константиноградському повіті. Так, питання щодо необхідності проведення читань з сільського господарства для селян вперше було піднято на засіданні Константиноградського товариства 29 лютого 1900 р. У тому ж році було направлено клопотання від Ради Товариства на ім'я Полтавського Губернатора з проханням дозволити окремим його членам проводити читання з питань сільського господарства під особисту відповідальність голови Товариства. Проте, в червні 1900 р. установа отримало від Губернатора відповідь, у якій зазначалося, що проведення читань на вказаних вище умовах не може бути дозволено, але у той же час відмічалося, що на загальних засадах існуючих законів про народні читання, останні можуть бути організовані під відповідальність священників і осіб навчального відомства. Обговоривши дане питання, Товариство вирішило знову клопотати перед: 1) Полтавським Губернатором щодо отримання дозволу проводити читання на загальних основах; 2) Департаментом Землеробства щодо надання дозволу проведення читань під особисту відповідальність голови Товариства. Друге клопотання датувалося 24 червня 1900 р. і відповідь на нього так і не було отримано. Одночасно підіймалося питання щодо видання друкованих матеріалів для читань і Рада Товариства, надаючи важливе значення умовам Константиноградського повіту видала брошуру Е.М. Шейдемана «Для чого нужно пахать и скородить и как нужно обрабатывать землю, чтобы получить хорошие урожаи» [7, С. 10-23]. Брошура вийшла в світ і її було розіслано священникам повіту з проханням прочитати її прихожанам і нарешті у деяких місцевостях відбулися читання під відповідальність духовенства. Під час засідання Товариства в листопаді дане питання знову підіймалося і його члени вирішили домогтися дозволу на проведення читань і видання матеріалів для решти повіту. Обмежуватися однією виданою брошурою Товариство не бажало. Проте інші видання мало відповідали меті та умовам

Константиноградського повіту. Тому в грудні було підготовлено та видано нову редакцію Товариством брошуру «Чтеніє для крестьянь о семенахъ, подготовки земли подъ яровое и посевъ» [7, С. 10-23]. У той же період (грудень 1901 р.) було надіслано нове клопотання директору Полтавських народних училищ зі списками брошур для читань та лекторів-членів Товариства для затвердження. Одночасно Рада Товариства з даного питання звернулася до уповноваженого з сільського господарства Полтавської губернії П.М. Дубровського. 31 січня Товариство отримало офіційний дозвіл і члени Товариства – лектори розпочали організовувати читання. Так, за лютий місяць 1902 р. було проведено 10 читань, з них силами агрономів Константиноградського повіту – 6. Стосовно вражень селян, то виокремилося три групи: перша – виявили недовіру до читань і висловлювалися негативно щодо корисності такої агрономічної допомоги населенню; друга – стримана, пасивна; третя – реагували на читання, приймали участь у спілкуванні, висловлювалися на користь читань «Щобъ лучше хозяйствовать, треба слушать ученыхъ людей и самымъ учиться» [7, С. 134].

Павло Михайлович у своєму виступі доповідав й щодо організації читань. Зокрема, установа, зацікавлена в отриманні дозволу на проведення читань з питань сільського господарства повинна надіслати вмотивоване клопотання на ім'я директора народних училищ Полтавської губернії з зазначенням лекторів, тем, брошур. Після отримання дозволу, копію необхідно було надати місцевому справнику. Відповідно до існуючих на той час законів, кожне читання повинно було супроводжуватися попереднім повідомленням поліції, найближчої до місця читання з зазначенням місця, дня, часу і теми. Стосовно приміщень, то дозволялося користуватися земськими школами, волосними правліннями, чайними комітетами тверезості. З метою завчасного сповіщення населення села, в якому передбачалося проводити читання необхідно було повідомити місцеве волосне правління про мету читання і одночасно надіслати йому афіші. Після приїзду лектора в назначене для читання село необхідно було зустрітися зі старостою або старшиною для з'ясування мети читання і завірити останніх,

що до приміщення не будуть допущені діти та жінки. З практики стало зрозумілим, що присутність перших є небажаною, оскільки їх постійно тиснуть в натовпі; других – вносить повний безлад: не слухають, постійно приходять і уходять, голосно розмовляють та заважають присутнім господарям уважно ставитися до читання. Крім того, було недоцільним велике скупчення слухачів, оскільки це ускладнювало процес самого читання і створювало незручності при наступному спілкуванні лектора з селянами. Тому за бажанням читання можна було повторити. У заключенні П. Дубровський зазначив, що читання – «живе» слово може слугувати могутнім зняряддям для розповсюдження знань серед селян, а потреба у цьому в них вже дозріла давно [7, С. 125-136].

2 березня 1902 р. відбулося п'яте засідання агрономічного з'їзду. На ньому були присутні: президент Д.К. Квітка, віце-президент П.М. Дубровський, секретар О.А. Іллічевський, члени Правління Товариства: В.І. Василенко, М.А. Ольховський, члени Товариства та учасники.

Відкриваючи засідання П.М. Дубровський повідомив, що на попередньому засіданні було розглянуто правила організації сільськогосподарських читань та намічено головні завдання. Наразі ж настала черга обговорити питання щодо надання допомоги в організації читань представниками дослідних полів та нижчих сільськогосподарських шкіл, а також кого додатково можна залучити до участі в читаннях у якості лекторів [7, С. 147].

На шостому засіданні агрономічного з'їзду, яке відбулося 3 березня 1902 р. Павло Михайлович запропонував розпочати обговорення резолюцій по доповіді С.К. Олексенка «О значені общей системы земско-агрономических мероприятий», які полягали в наступному: 1) на шляху покращання місцевого сільського господарства повинно стати запрошення земством хоча б одного агронома на повіт, а також бажано організувати при земських управах сільськогосподарські та економічні ради; 2) різноманітність економічних та сільськогосподарських умов різних повітів Полтавської губернії, а особливо переважання приватного землеволодіння і відсутність до останнього часу там агрономічної організації не давали можливості визначити головне та спільне

завдання щодо покращання ведення галузі. Незрозуміло на, що необхідно звернути головну увагу агрономічних фахівців, тому першочерговим завданням агрономів Полтавської губернії повинно бути розповсюдження сільськогосподарських знань серед населення шляхом організації народних читань та бесід з сільського господарства [7, С. 173-185].

З видання підготовленого за результатами роботи III Агрономічного з'їзду Київської губернської управи зі справ земського господарства, який відбувся впродовж 23 лютого – 2 березня 1911 р. дізнаємося, що по доповіді І.Г. Черниша «Ближайшія задачи и программа деятельности агрономической организации» [8, С. I-III]. було постановлено здійснити низку заходів, зокрема: 1) головним завданням діяльності агрономів було навчання раціонального ведення сільського господарства і як наслідок отримування господарями найвищих прибутків з їхніх господарств; 2) покласти на агрономів дільничних та повітових наступні обов'язки: а) організацію сільськогосподарських бесід, читань та показових полів, а також керівництво веденням сільським господарством на закріпленій території; в) участь в організації виставок; г) організацію боротьби зі шкідниками полів; г) консультивання з усіх питань сільського господарства як селян так і приватних власників; д) розповсюдження популярної сільськогосподарської літератури та ін.

Заслухавши доповідь М.Г. Мостіцького «О сельскохозяйственных курсах для крестьян» [7, С. LXXXVI]. Агрономічний з'їзд визнав за можливе у 1911 р. організувати курси для селян при сільськогосподарських школах губерній. У тих же повітах, де відсутні сільськогосподарські навчальні заклади, організація курсів є бажаною. Завідування курсами покласти на управляючого сільськогосподарською школою, за умови якщо курси організовано при них, в іншому випадку – на повітового агронома. Слухачами курсів могли бути освідченні селяни обох статей, їхня кількість не повинна була перевищувати 40 осіб. Подача документів для отримання дозволу на проведення курсів повинна була бути зроблена не пізніше ніж за два місяці до початку занять, програма курсів – пристосована до господарчих умов Київської губернії, а кількість

щоденних годин для занять не повинна перевищувати 6 год. Їх тривалість мала становити місячний термін. Крім того, було прийнято рішення щодо організації при Губернському сільськогосподарському музеї майстерні наочних посібників за рахунок коштів, асигнованих за кошторисом 1911 р. на видання та придбання посібників для сільськогосподарських читань. З весни розпочати збір матеріалів, необхідних для виготовлення наочних посібників. У зібранні цих матеріалів активну участь повинні прийняти наявні у розпорядженні Губернського земства агрономічні фахівці та відряджені до Київської губернії спеціалісти з окремих галузей сільського господарства. З метою агрономічного впливу на населення необхідно організувати мобільний сільськогосподарський музей-виставку, який включатиме в себе експонати з усіх галузей сільського господарства. Під час демонстрування на ярмарках, базарах, населених пунктах, хуторах та виставках районів, агроном місцевості, де знаходиться музей, а також фахівці галузі повинні вести бесіди з відвідувачами музею. При останньому повинна продаватися сільськогосподарська література та роздаватися плакати, а також надаватися консультації.

Стосовно розповсюдження популярної галузевої літератури, то за підсумками з'їзду було вирішено приділити даному питанню більше уваги. Члени Київського Губернського агрономічного з'їзду постановили: розширити рубрику сільське господарство в земській «Газеті»; агрономи та фахівці повинні приймати активнішу участь на місцях з написання інформації з питань сільського господарства в «Газеті»; розпочати Київському Агрономічному відділу видавати популярну галузеву літературу – відповідно до історичних, географічних, економічних умов Київської губернії взагалі та окремих її районів; оголосити конкурс на складання брошур та призначити нагороду за кращу – в розмірі 75 крб за друкований лист обсягом 40 тис. літер, теж саме стосувалося й плакатів; брошури повинні друкуватися від імені «Агрономічного відділу Київської губернської управи у справах земського господарства» [8].

При Київській губернській земській управі III Агрономічного з'їзду було заслухано питання щодо стану та подальшого розвитку окремих галузей сільського господарства і запропоновано шляхи покращання їхньої діяльності, серед них важливе місце посідали й питання щодо інформаційного забезпечення.

Зокрема, було заслухано доповідь А.Є. Тітова «Состояние пчеловодства, обзор деятельности и направление дальнейшей работы по пчеловодству в Киевской губернии» і прийнято по ній низку постанов, зокрема й такі: необхідно продовжувати розвивати консультаційну та демонстраційну діяльність, а також читання лекцій та ведення бесід з населенням з питань бджільництва; бажано приймати участь та самим організовувати виставки з бджільництва; визнати необхідним організацію короткотермінових курсів для вчителів та селян; сприяти відкриттю Товариства бджолярів, показових пасік при тих школах, де вчителі знайомі з бджільництвом і де є сприятливі умови; запрошувати роз'їзних пасічників-практиків по одному на кожний повіт і двох помічників інструктора; видати популярні листки з бджільництва та розповсюджувати безкоштовно літературу [8, с. XXXI-XXXII].

Відмітимо, що бджільництво в Київській губернії хоча й було розвинуто скрізь, але не однаково. Так, наприклад щодо вуликів, то їхня кількість по повітах розподілилося наступним чином: Черкаському було 33940 вуликів, Васильківському – 26266, Київському – 24555, Таращанському – 20249, Бердичівському – 19729, Уманському – 19158, Радомисльському – 17439, Липовецькому – 16627, Канівському – 16308, Сквирському – 13631, Чигиринському – 10885, Звенигородському – 8031. Київське земство, намагалося сприяти розвитку галузі. Спочатку участь Земства щодо розповсюдження знань з галузі в Київській губернії проявлялася лише в тому, що агрономи, які були на службі давали поради й вказівки стосовно правильного догляду за бджолами і Земство субсидіювало Боярську практичну школу з бджільництва, яка знаходилася поблизу Києва. Школа щороку випускала від 15 до 27 молодих людей, достатньо підготовлених для

самостійного ведення пасік та розповсюдження галузевих знань. Крім того, сприяло поширенню інформації з бджільництва й Уманське середнє училище садівництва й землеробства, в якому під керівництвом інструктора І.І. Корабльова, під час літніх місяців організовувалися курси з бджільництва для учителів та постійних учнів школи. З часом від місцевого населення в Київську губернську управу почало надходити все більше заяв щодо надання тієї чи іншої допомоги щодо покращання ведення галузі, догляду за бджолами, лікуванню їхніх хвороб. Тому Губернська управа вважала за необхідне запросити фахівця і звернулося з клопотанням до Департаменту Землеробства щодо призначення у Київській губернії інструктора з бджільництва. З 1 квітня 1908 р. Департамент Землеробства задовільнив дане клопотання і назначив А.Є. Тітова на посаду інструктора.

Під час роботи А.Є. Тітов відвідував пасіки та вів бесіди з пасічниками, знайомлячи їх з прийомами по догляду за бджолами, побудовою рамкових вуликів, лікуванню хвороб тощо. Проводив показові роботи з комахами, демонструючи при цьому більше практичні та сучасніші знаряддя.

Впродовж літа А.Є. Тітов організовував бесіди в Боярській школі бджільництва, де він знайомив учнів з виведенням бджолиних маток американським способом і розповідав про кращі прийоми виготовлення штучної вошини. Також він та учні школи відвідували приватні пасіки.

У 1908 р. його було запрошено Київським товариством Любителів природи завідувати організацією виставки з бджільництва в м. Київ, яка була запланована з 6 по 15 серпня. По завершенню виставки Департамент Землеробства відрядив А.Є. Тітова на Московську ювілейну виставку як представника від Київського Товариства любителів природи, оскільки частина експонатів Київської виставки була відправлена до Москви.

Крім того, А.Є. Тітов приймав участь у підготовці та друці своїх статей і заміток у земському органі «Газета», на сторінках якої давав відповіді читачам на запитання, що стосувалися ведення галузі, а також – письмові та усні роз'яснення на запити пасічників, які надходили до Губернської управи.

На його думку для розвитку галузі необхідно було проводити такі заходи, як: надання консультацій особам, яких цікавлять питання бджільництва і вони повинні звертатися з ними до Губернської управи або ж до Інструктора; відвідування пасік та надання вказівок щодо правильного догляду за ними; проведення показових робіт з бджолами; організація курсів з бджільництва для селян та вчителів; читання популярних лекцій та ведення бесід та читань; організація виставок на сільських ярмарках і базарах та участь на сільськогосподарських виставках; відкриття Товариства бджолярів та відділень з бджільництва при сільськогосподарських товариствах; організація показових пасік при народних школах і видання посібників учителям на облаштування таких пасік; боротьба з хворобою бджіл, гнильцем; організація та поступове наповнення стаціонарного та мобільного музеїв бджільництва; безкоштовне роздавання популярної галузевої літератури; організація з'їздів пасічників [8, с.217-223].

Таким чином, проведене дослідження свідчить про те, що на початку ХХ ст. агрономічними нарадами при Полтавському товаристві сільського господарства та Київській Губернській земській управі приділялася значна увага питанню поширенню галузевих знань, оскільки наукові надбання та їхнє практичне застосування відігравали роль головного джерела економічного зростання населення. Сільськогосподарські товариства були осередком агрономічних знань, що сприяло розвитку галузі в цілому та окремих її напрямів. Галузеві товариства та Земські управи намагалися популяризувати здобутки та передовий галузевий досвід і поширювати їх серед населення використовуючи різні засоби та проводячи різні заходи.

Список використаних джерел та літератури

1. Рустамова И.Б. Значение распространения знаний для развития сельского хозяйства. URL: <http://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/Rustamova.pdf> (дата звернення 16.11.2021).
2. Дерлеменко В.В. Історичні передумови виникнення процесу поширення сільськогосподарських технічних знань та інформації в Україні

(кінець XIX – початок XX ст.). Історія української науки на межі тисячоліть: зб. наук. праць. Київ, 2002. Вип. 8. С. 104–111. (81)

3. Вергунов В.А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект / В. А. Вергунов; НААН, ННСГБ. Київ: Аграр. наука, 2012. 416 с. (Іст.-бібліогр. сер. "Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії"; кн. 68).

4. Довгопола О.П. Бібліографія сільськогосподарської літератури. Харків. 1972. 159с.

5. Садофьев Л.К. 50 лет советской сельскохозяйственной библиографии. Ученые записки МГИК. 1967. Вып.15. с.307-325.

6. Сикорский Н.М. 60 лет советской книги: тезисы доклада. Москва, 1977. 57с.

7. Труды второго агрономического совещания (28 февраля, 1, 2 и 3 марта 1903г.) /Полтавское Общество Сельского Хозяйства. Полтава, 1903. С. 10-23.

8. Труды III Агрономического Совещания при Киевской Губернской Земской Управе 23 февраля – 2 марта 1911г. Киев, 1911. №6. 299с.

References

1. Rustamova I.B. Znachenie rasprostraneniya znaniy dlya razvitiya selskogo hozyaystva [Importance of knowledge dissemination for agricultural development]. URL: <http://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/Rustamova.pdf> (last accessed: 17.11.2021). [in Russian].

2. Derlemenko V.V. (200). Istorychni peredumovy vynyknennia protsesu poshyrennia silskohospodarskykh tekhnichnykh znan ta informatsii v Ukraini (kinets KhIKh – pochatok KhKh st.). [Historical preconditions for the emergence of the process of dissemination of agricultural technical knowledge and information in Ukraine (late XIX - early XX century)]. *History of Ukrainian science at the turn of the millennium. Kyiv. 8. 104–111.* [in Ukrainian].

3. Verhunov V. A. (2012). Silskohospodarska doslidna sprava v Ukraini vid zarodzhennia do akademichnoho isnuvannia : orhanizatsiinyi aspekt. [Agricultural research in Ukraine from inception to academic existence: organizational aspect]. Kyiv. 416. [in Ukrainian].

4. Dovhopola O.P. (1972).Bibliohrafiia silskohospodarskoi literatury. [Bibliography of agricultural literature]. Kharkiv. 159. [in Ukrainian].

5. Sadofev L.K. (1967). 50 let sovetskoj selskohozyaystvennoy bibliografii. [50 years of Soviet agricultural bibliography]. *Scientific notes of the MGIK.* 15. 307-325. [in Russian].

6. Sikorskiy N.M. (1977). 60 let sovetskoy knigi: tezisyi doklada. [60 years of the Soviet book: theses of the report]. 57. [in Russian].

7. Trudyi vtorogo agronomicheskogo soveschaniya (28 fevralya, 1, 2 i 3 marta 1903g.) [Proceedings of the second agronomic meeting (February 28, March 1, 2 and 3, 1903)]. Poltava, 1903. 10-23. [in Russian].

8. Trudyi III Agronomicheskogo Soveschaniya pri Klevskoy Gubernskoy Zemskoy Uprave 23 fevralya – 2 marta 1911g. [Proceedings of the III Agronomical Meeting at the Kiev Provincial Zemskaya Administration February 23 - March 2, 1911]. Kiev, 1911. 6. 299. [in Russian].

Рецензенти:

Гутник М. В., к.і.н., доцент

Радозуз С.А., к.і.н.

Надійшла до редакції 20.12.2021 р.